

6. Nový akademický slovník cizích slov. Kolektiv autorů pod vedením J. Krause. – Praha: Academia, 2006. – 379 s.
7. Kubišta J., Rejman L. Slovník cizích slov. – Praha: SPN, 1959. – 505 s.
8. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. – Praha: Academia, 2007. – 646 s.

Федонюк В., канд. филол. наук, н.сотр.

Институт языковедения им.А.А. Потебни НАН Украины, Киев

ПУТИ РАЗВИТИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ЧЕШСКОГО ЯЗЫКА. ЗАИМСТВОВАНИЕ ИСПАНСКИХ ТЕРМИНОВ

Статья посвящена испанским заимствованиям, попавшим в чешский язык в разные периоды его развития. Анализируются изменения, которые произошли с единицами, заимствованными из материкового и латиноамериканского испанского языка. Определяется роль испанского языка в формировании чешской терминологии на протяжении нескольких столетий: от Средневековья до настоящего времени.

Ключевые слова: чешский язык, межязыковые контакты, испанское заимствование, испанизм, термин испанского происхождения, семантические и формальные изменения лексической единицы.

THE DEVELOPMENT OF THE VOCABULARY OF THE CZECH LANGUAGE. SPANISH BORROWING TERMS

The article deals with Spanish borrowings which got into the Czech language in different historical periods. Analyzes the changes that have occurred with the units that from mainland Spanish language and Latin American Spanish. The role of the Spanish language is determined in forming of Czech terminology during a few centuries: from Middle Ages to our days.

Keywords: The Czech language, interlingual contacts, Spanish borrowing, *ispanizm*, term of the Spanish origin, formal and semantic changes lexical unit.

УДК 811.161.2:81"282–112+342.415

Юсікова О. В., канд. філол. наук.

Інститут української мови НАНУ, Київ

ПОЛІСЬКІ ДИФТОНГИ У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ О. Б. КУРИЛО

*Стаття присвячена розгляду дифтонгічних вокалів у фонетичній системі говірки села Хоробичі Городнянського району Чернігівської області в аспекті висвітлення типології дифтонгізму як явища у працях О. Б. Курило. Фонема *ie* у системі наголошеного вокалізму дослідженої говірки функціонує у таких дифтонгічних варіантах: *ie*, *i̯e*, *i̯e* (відповідно ненаголошена позиція представлена фонемою *e*). Домінантною рисою протиставлення наголошеного і ненаголошеного вокалізму досліджуваної говірки є*

© Юсікова О. В., 2014

функціонування у наголошеній позиції і дифтонгічної фонемі **yo** (відповідно ненаголошена позиція представлена фонемою **o**). Дифтонгічний рефлекс **yo** з рівномірним розподілом тривалості й інтенсивності обох фаз артикуляції є однією з найбільш архаїчних стадій рефлексії ***o**, на відміну від дифтонгів з нерівною тривалістю й інтенсивністю артикуляції обох фаз – **y^o**, **y^o**, в говірках з більш інтенсивними білоруськими впливами переважає варіант **y^o**.

Ключові слова: східно-поліський говір, дифтонгічний вокал, варіант фонемі, наголошена і ненаголошена позиція.

Проблема функціонування у вокальній системі української діалектної мови дифтонгів як звуків двочленної неоднорідної артикуляції піднімалася у працях В. М. Ганцова, І. М. Зілінського, С. П. Бевзенка, Т. В. Назарової, А. М. Залеського та ін. Дифтонгізацію, як відмінну лінію еволюції вокальної системи української діалектної мови в цілому розглядав Ю. В. Шевельов [7: 261].

Найбільшу увагу фонетичним особливостям цих звуків ще на зорі розвитку української діалектної фонології приділила О. Б. Курило. Теорію поліських дифтонгічних вокалів пізніше розробили В. М. Брахнов, О. С. Біла, вперше звернувшись до методу експериментального вивчення акустичної палітри їхнього звучання.

Дослідження акустичних особливостей поліських дифтонгів проводиться нині у відділі діалектології в Інституті української мови НАНУ на основі експериментальних показників. Так, зокрема, фонетистів цікавлять питання статусу дифтонгів (дифтонг чи біфонама). Аналіз проводиться над синтагматичним матеріалом з діалектних текстів [2]. На нашу думку, вкрай необхідним є врахування особливостей тих чи інших варіантів дифтонгічних вокалів, типологічних рис говірок [6]. Так, подаючи характеристику першої і другої частини дифтонгічного звука, інтенсивності коливань вокалів, безперечно, важливим є розрахунок на чистоту експерименту, на достатню кількість для певних висновків проаналізованих фрагментів діалектного матеріалу, але не менш важливою є увага до праць діалектологів, які на основі глибокого вивчення історичних процесів в українській діалектній фонології і фонетиці виробили критерії дослідження фонем і звуків поліського вокалізму. Не вивченою частиною загальної проблеми нині залишається питання аналізу праць, зокрема О. Б. Курило, для вироблення критеріїв підходу до дослідження діалектних фонетичних явищ.

Обґрунтуванням отриманих наукових результатів є аналіз систематизованого сучасного матеріалу на основі текстів з досліджуваної говірки, підготовлених автором. **Метою** нашої статті є аналіз тих аспектів фонематичної одиниці із запропонованих О. Б. Курило, які дозволяють наблизитись до розв'язання загальної проблеми поліського дифтонгічного звукотипу. Як відомо, історико-фонетичний підхід до опрацювання мовного матеріалу виявився у реконструкції систем архетипів і систем однорідних фонетичних законів, які об'єднані спільною причиною та діють у певний період розвитку мови, завдяки чому історію фонетичної системи можна представити як ланцюг пов'язаних фонетичних процесів на рівні підсистем (вокалізм і консонантизм) і ознак (сила і слабкість, глухість і дзвінкість, проривність і фрикативність, палатолозованість і лабіовеляризovanість приголосних). Це й зумовило те, що концепції “кількісних змін приголосних” О. О. Потебні, зв'язку вокалізму і консонантизму в історії української мови П. Г. Житецького та взаємодії

вокалізму і консонантизму в історії слов'янських (насамперед східнослов'янських) мов О. О. Шахматова зберегли актуальність у мовознавстві ХХ ст. і до нашого часу. У мовознавстві 70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. існував цілісний системний підхід до історико-фонетичних явищ східнослов'янських мов. У мовному потоці звуки, як відомо, не ізольовані один від одного, їхні артикуляції взаємодіють, накладаються одна на одну, реальний звуковий потік завжди індивідуалізований, ускладнений нетиповими параметрами. Сприймання звуків здійснюється таким чином: звукові еталони (звукотипи) під час сприймання «накладаються» на звуковий потік до тих пір, поки не відбудеться збіг звукотипу з певним відрізком потоку. Цей збіг і є фактом сприйняття, упізнання звука.

У своїй праці «Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробичі давніше Городнянського повіту тепер Сновської округи на Чернігівщині» [3] О. Б. Курило як фонетист-діалектолог, незважаючи на те, що не мала спеціальної апаратури для дослідження звучання, виділила ті найважливіші критерії, на які слід спиратися при вивченні, зокрема, польських дифтонгічних вокалів. Ці спостереження автора були частково підкріплені у її праці, яка безпосередньо не торкалася проблеми польських дифтонгів, але яка розкривала підхід автора до питання українського вокалізму, його генези, зокрема у праці «Спроба пояснити процес зміни о, е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів» [4].

Одне з фундаментальних, на наш погляд, досягнень О. Б. Курило як фонолога полягало у тому, що у центр дослідження було поставлене звучання у потоці мовлення, у синтагмі, з урахуванням консонантного оточення. Так, зокрема, учена велику увагу приділила варіативності дифтонгічних фонем у різних фонетичних умовах. Для прикладу, зупинимося на характеристиці, яку дає О. Б. Курило дифтонгу *ie*, який учена виділила у фонематичній системі говірки села Хоробичі Городнянського району Чернігівської області. Так, зокрема, зазначена фонема мала таке синтагматичне представлення: *ě* (**e*) – по палаталізованих приголосних (*d'ed*), *i^e* – по приголосних, що мірою палаталізації тільки підігнані під наступний голосний (*dvap'ě*), *ie* – найширший варіант вимови по диспалаталізованих приголосних, наступність непалаталізованого приголосного, також, впливає на розширення вимови, збереження дифтонгічності голосного – *sm'ieħ*. Залучення даних Атласу української мови також підтверджує думку про залежність звукового представлення рефлексів давнього **ě* від характеру попереднього консонанта. Так, серед рефлексів наголошеного **ě* після губних у говірці с. Хоробичі маємо *и*, *ие* (*nišiki*, *bie'li*) [1 (1: к. 9)]. Бачимо, що м'якість попереднього приголосного була виділена О. Б. Курило як один з вирішальних факторів звучання досліджуваної фонемі як монофтонга *e*. Часткове збереження дифтонгічності було пов'язане з тим, що попередній приголосний був сонорним. Слід зазначити, що дослідниця піднімає у ключі вивчення дифтонгів питання міри палаталізованості попереднього приголосного, зупиняється на трьох ступенях палаталізованості і зазначає, що сонорний приголосний мірою палаталізації лише «підігнаний» під наступний голосний дифтонгічної природи. Ми вважаємо, що це спостереження ученої необхідно взяти до уваги сучасним дослідникам-фонетистам і за допомогою експериментальних даних обґрунтувати це спостереження або внести у нього певні корективи.

О. Б. Курило наголошує на необхідності розрізняти фонетичні явища у звучанні дифтонгів від морфологічних, впливу аналогії, лексикалізації певних явищ. Так, аналізуючи функціонування дифтонгічної фонемі *yo* у говірці села Хоробичі, автор виділяє такі

варіанти: у^о, коли фонема виразно розщеплювалась на двосклад з проміжним придиховим компонентом між першою і другою частинами дифтонга – *скру^ооз*; **уо** (*вуол, стуол*), в особових закінченнях дієслів 3-ї особи – **уо** (*жівіу^ом, н'асу^ом*), рідше – **е** (*н'а^ес^ем*). Наголошуючи на тому, що у закінченнях дієслів 3-ї особи множини функціонували 2-ї форми типу: *н'а^есу^ом і н'а^ес'е^м*, О. Б. Курило говорить про вплив форм дієслів 1-ї особи однини щодо диспалаталізація **с** у дієсловах 3-ї особи множини (*н'асу^ом*) [5: 25], тим самим розмежовуючи фонетичні і морфологічні процеси у звучанні. Загалом, на нашу думку, глибоке знання історії дифтонгічних фонем, вивчення синтагматичного їх представлення у діалектному тексті дає можливість правильно зробити висновки про ті чи інші особливості звучання дифтонгів у мовному потоці, звернути увагу на типологію дифтонгів.

О. Б. Курило, проаналізувавши звучання дифтонгічної фонемі **уо** у потоці мовлення, виділила три її варіанти: 1) дифтонгічний рефлекс **уо** з рівномірним розподілом тривалості й інтенсивності обох фаз артикуляції, що є однією з найбільш архаїчних стадій рефлексії ***о** [3: 46], 2) дифтонг **у^о** з нерівною тривалістю й інтенсивністю артикуляції обох фаз; 3) дифтонг **ʋ^о** також з нерівною тривалістю і інтенсивністю фаз артикуляції. Основними критеріями поліського дифтонга, О. Б. Курило вважала: спадну інтонацію наголошеного складу; розмірено розмежовану артикуляцію наступного приголосного; експіраторну силу наголошеного складу, що нерозривно пов'язана з його значною квантитативністю та спадною інтонацією; значну квантитативність наголошеного складу. Експіраторна сила та значна квантитативність наголошеного складу порівняно з квалітативною і квантитативною слабкістю ненаголошеного складу найсильніше була виявлена, на думку О. Б. Курило, у вокальній системі говірки села Хоробичі [4: 7–8]. Отже, дослідники наголошують на унікальності кожної окремої діалектної системи в архаїчній зоні Полісся. Окремо слід звернути увагу на такі критерії дифтонгічності звука, виділені О. Б. Курило як: напружена лабіовеляризація попереднього консонанта і пов'язане з цим «неодностайне» творення наголошеного вокалу. Під «неодностайністю» творення вокалу учена розуміла наступний характер інтонації: «коли наголошений вокал починається вузько й напружено, а в кінці слабшає й ширшає» [4: 8].

Треба зазначити, що навіть у випадках однакового звучання звуків при експериментальному обстеженні, не слід із впевненістю проводити висновки щодо природи звуків як однотипних одиниць. На цьому питанні також зупинилась О. Б. Курило, порівнюючи звучання у потоці мовлення двох фонем: дифтонга **уо** і монофтонга **о**. За спостереженнями О. Б. Курило, фонема **о** у вокальній системі досліджуваної говірки мала три варіанти вимови: **ʋ^о**, **о** (у швидкому темпі мовлення), **о'** в залежності від консонантного оточення: між твердими приголосними функціонував алофон **ʋ^о**, в якому призвук у іноді перетворювався на звук повного творення [5: 27]: *м'овіла – муовіла*; після губних, задньоязикових приголосних та **л** і **р** вживався найвужчий акустичний варіант фонемі **о'**, що виступав паралельно з формою **ʋ^о**, вузький відтінок **о'** зустрічався і після палаталізованих приголосних: *л'о'там', за'л'о'н'і*. Можемо зазначити, що частково фонема **о** у своєму варіанті **ʋ^о**, маючи тенденцію до перетворення в акустично членований варіант **уо**, була представлена дослідниками як дифтонгічна фонема **уо**. Нюанси акустичного звучання у діапазоні фонемі **уо** і варіанта **ʋ^о** за певних умов непалаталізованого консонантного оточення під наголосом вже не розрізнялись у вимові. Схожість вимови двох вокалів у потоці мовлення не дає, у цьому випадку, можливості зробити висновки про типологію

цих звуків, адже вони є різними фонемами. Отже, в діалектній фонології експериментальні дані лише в поєднанні з виділенням звукотипів, дослідженням генези вокалів дозволяє правильно простежити синтагматичні перетворення і зміни у їх функціонуванні.

Аналіз доробку О. Б. Курило засвідчує важливість глибокого вивчення історичних процесів в українській діалектній фонології і фонетиці для сучасних експериментальних досліджень дифтонгічних фонем, зокрема, характеристики першої і другої частин дифтонгічного звука, інтенсивності коливань вокалу тощо. У працях О. Б. Курило ми простежуємо цілу низку обґрунтованих принципів і підходів у дослідженні типології дифтонгів. Перспективою запропонованого дослідження є подальше вивчення сучасного стану дифтонгів, застосування експериментальних методів їх вивчення як одиниць вокальної системи української діалектної мови в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас української мови : в 3 т. – Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. / ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1984. – 440 с.
2. Іщенко О. С. Погляди В. М. Брахнова на східнополіські дифтонги (у контексті сучасних фонетичних досліджень) / О. С. Іщенко // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – № 3 (24). – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – С.13 – 17.
3. Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження. / ред. І. М. Желізняк. – К.: Наук. думка. – 1989. – 267 с.
4. Курило О. Б. Спроба пояснити процес зміни о, е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів / О. Б. Курило. – К., 1928. – 28 с.
5. Курило О. Б. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки села Хоробичі давнішого Городнянського повіту тепер Сновської округи на Чернігівщині / О. Б. Курило – К. : 3 друкарні ВАН, 1924. – 25 с.
6. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. // В. М. Мойсієнко. – Житомир : Вид-во Житомир. Держ. Ун-ту, 2006. – 446 с.
7. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / Ю. В. Шевельов. – Харків, 2002. – 510 с.

Юсикова Е. В., кандидат філологічних наук
Інститут українського мови НАНУ, Київ

ПОЛЕССКИЕ ДИФТОНГИ В СВЕТЕ ИССЛЕДОВАНИЙ Е.Б. КУРИЛО

*Стаття присвячена розгляду дифтонгічних вокалів в фонетичній системі мови села Хоробичі Городнянського району Чернігівської області, в аспекті освітлення типології дифтонгізму як явища в працях Е. Б. Курило. Фонема **ie** в системі ударного вокалізму досліджуваного мови представлена в таких дифтонгічних варіантах: **ie**, **i̯**, **'e** (соответственно безударная позиция представлена фонемой **e**). Доминантною рисою протиставлення ударного і безударного вокалізму досліджуваного мови є функціонування в ударній позиції і дифтонгічної фонемі **yo** (соответственно, безударная позиция представлена фонемой **o**). Дифтонгічний рефлекс **yo** з рівномірним розподілом тривалості і інтенсивності обох фаз артикуляції є однією з найбільш архаїчних стадій рефлексії ***o**, в отличие*

от дифтонгов с неровной продолжительностью и интенсивностью артикуляции обеих фаз – *y^o, y^o*, в говорах с более интенсивными белорусскими воздействиями преобладает вариант *y^o*.

Ключевые слова: восточно-полесский диалект, дифтонгичный вокал, вариант фонемы, ударная и безударная позиция.

Yusikova O. V., candidate of Philology
Institute of UNAS, Kiev

POLESSKY DIPHTHONGS IN THE LIGHT OF RESEARCH BY O.B. KURYLO

The article is devoted to the diphthongs in the phonetic system of Khorobichi dialect (Gorodnyansky district, Chernigiv region) studied by O.B. Kurilo. Phoneme ie in the system vocalism investigated dialect functions such diphthongs versions: ie, i^o, ie (respectively unstressed position is represented phoneme e). The dominant feature of the opposition stressed and unstressed vocalism investigated dialect is functioning in the shock position yo diftongic phoneme (or unstressed position is represented on the phoneme o). Diphthongs reflex yo with a uniform distribution of duration and intensity of the two phases of articulation is one of the most archaic stages refleksatsii, unlike diphthongs uneven duration and intensity of the articulation of the two phases – y^o, y^o, in dialekt with more intense effects Belarusian y^o option prevails.

Key words: East-Polessye dialect, diphthong vocals, stressed and unstressed position.

УДК 81'366.587

Задорожний В., кандидат філол. наук, старший науковий співр.
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

ПРО ПРИРОДУ ОДНІЄЇ ПОМИЛКИ

У статті йдеться не про якусь хибу з сучасного мовлення, а про помилку, що її фіксують і повторюють словники сучасної української літературно-нормативної мови. Чи можливе співіснування в мовній системі дієслів поцѣзати і поцѣзнати, беручи до уваги як їхню будову, так і видове значення? Як модифікує своє видове значення префіксальне похідне поцѣзнати, якщо воно утворене від кореневого твірного цѣзнати, яке має видове значення доконаного виду? Нарешті, про що свідчить паралельне існування на сторінках словників дієслів поцѣзнати і почѣзнати – чи можливе таке також у мові? Аналіз видотвірної діяльності української мовної системи неспростовно доводить, що дієслово поцѣзнати є фіктивним утворенням, наслідком мовознавчого непорозуміння.

Ключові слова: видова пара, імперфект, реімперфект, словоформа доконаного / недоконаного виду, кореневий / суфіксальний наголос.

© Задорожний В., 2014